

PSYCHOLOGIE MALÝCH DĚTÍ

„Lepší knihu o rodičovství najdete jen stěží. Profesorka Murrayová v ní poskytuje vědecky podložené, rozumné rady, sdílí své neobyčejně obsáhlé zkušenosti, píše srozumitelným jazykem prodchnutým citovou hloubkou, láskou a náklonností, která posiluje pouto mezi rodičem a dítětem. Kniha je cenným příspěvkem k vyrovnávání se s nejdůležitější výzvou, které mnozí z nás ve svém životě čelí – jak co nejvíce podpořit novou generaci.“

Peter Fonagy, profesor psychoanalýzy, vedoucí výzkumu oddělení klinické, edukativní a zdravotní psychologie na University College v Londýně a výkonný ředitel Anna Freud Centre

„Kdyby si každý, kdo se nějakým způsobem stará o děti, osvojil a nějak uplatnil vědomosti obsažené v této báječné nové knize, významně by to omezilo zátěž spojenou s problematickou citovou vazbou, které jsme v současnosti svědky.“

Jane Barlowová, prezidentka Asociace duševního zdraví novorozenců a profesorka v oboru Zdraví veřejnosti v raném věku, Univerzita ve Warwicku

„Nádherné, dojemné fotografie! Tyto obrázky často nevnímavým dospělým naprosto zřetelně ukážou úžasnou touhu malých dětí po spolupráci, jejich něhu při interakci jak se zvířaty, tak s lidmi i jejich čistou radost ze sdíleného objevování světa. Srozumitelné pro laiky i pro studenty, názorné ilustrace a pečlivě sestavené, jednoduché formulace bez zbytečného žargonu. Kdybych tak tuto knihu měl k dispozici, když jsem se kdysi začal věnovat vývojové psychologii...“

Kapitola o kognitivním vývoji je nesmírně důležitá – jasně vysvětluje, jak se sociální interakce mezi rodiči a dětmi stává základem kognitivního vývoje. V dnešní době tolik společností i států klade důraz na výkon ve škole, ale zároveň zcela opomíjí kvalitní ranou péči, která vyžaduje rozumnou délku rodičovské dovolené a každodenní péči na vysoké úrovni. Tato přesvědčivá, dobře podložená a zároveň srozumitelná kniha, která poukazuje na životně důležité spojení mezi citovou kvalitou rané péče a pozdějšího kognitivního vývoje, je nesmírně potřebná.“

Henrik Norholt, vedoucí výzkumu, ERGObaby, Dánsko

„Kniha je fascinující díky způsobu, jímž ‚filmové‘ sekvence ožívují kouzlo a strukturu komunikace mezi rodičem a dítětem. Není úplně snadné vyhmátnout z celoži-

votního odborného zkoumání ty nejpodstatnější obecné pravdy a zpřístupnit vědecké principy běžnému čtenáři. Lynne Murray se to podařilo skvěle.“

*Profesor John Duncan, FRS, FBA, oddělení kognice
a mozku Rady lékařského výzkumu v Cambridgi
a katedra psychologie, Univerzita v Oxfordu*

„Tato skvělá kniha je nedílnou součástí předcházejícího titulu, *Sociálního dítěte*. Jak vysvětluje její podtitul, pojednává o tom, jak vztahy podporují vývoj, a poskytuje nesmírně jasný a srozumitelný přehled nejnovějších výsledků výzkumu, které dokazují, jak nesmírně závažné jsou rané vztahy pro sociální, emoční a kognitivní vývoj dítěte. Kniha je doplněná množstvím fotografií a přináší snímky rodičů v interakci s jejich dětmi, které ožívují a zhmotňují vědecké poznatky. Je to nesmírně cenný zdroj informací pro všechny odborníky pracující s novorozenci a malými dětmi, jenž shrnuje a osvětluje poznatky z článků ve vědeckých časopisech, které by jinak nebyly běžným čtenářům dostupné. Ukazuje, že téměř všechny dovednosti se rodí v kontextu sociálních vztahů. Tuto skutečnost by si měli uvědomit všichni, kdo se nějakým způsobem zabývají ranou péčí o děti a pracují v oblasti jejího rozvoje, protože její aplikace je důležitá všude tam, kde je potřeba zlepšit podporu nebo zasáhnout.“

*Paul Barrows, konzultant, psychoterapeut pro děti a dospívající,
bývalý předseda Britské asociace pro duševní zdraví novorozenců,
bývalý editor časopisu Dětská psychoterapie a newsletteru
Světové asociace pro duševní zdraví novorozenců*

„Nádherná, poutavá kniha, která předává rodičům i odborníkům zkušenosti z let pečlivého, studiemu podloženého výzkumu psychologie malých dětí. Klíčové sdělení – že vývoj malého dítěte probíhá uprostřed vztahů – je nádherně ilustrováno fotografiemi, které zachycují jednotlivé fáze interakce mezi rodičem a dítětem. Publikace přesvědčivě dokazuje, že se rodiče a děti navzájem ovlivňují a že je tento vliv základem emočního a kognitivního vývoje. Pomůže rodičům porozumět chování jejich děťátka a zvýšit jejich jistotu, když mu odpovídají. Pro profesionály jsou fotografie upevněním teorie – sekvence fotografií rodičů a dětí jim napomohou dětem lépe porozumět.

Kniha doplněná fotografiemi je zatím snad tou nejúspěšnější formou spojení pozorovacích metod při výzkumu vývoje dítěte a psychoanalytickém pozorování nemluvněte. Tyto ‚momentky‘ vizuálně potvrzují detaily obsažené v jediném okamžiku, které dokládají dlouhodobá pozorování citového vývoje dítěte v jeho rodině.“

Dilys Daws, konzultantka v oblasti dětské psychoterapie, klinika v Tavistocku

„Psychologie malých dětí je skutečně zásadní publikace. Lynne Murray čtenáře nenásilně provádí úžasným světem raných vztahů a raného vývoje. Fantastické sekven-
ce fotografií oživují nesčetné vhledy a objevy celé generace výzkumníků, kteří často
docházeli k převratným odhalením. Skutečně povinná četba.“

*Chris Cuthbert, vedoucí oddělení strategie a vývoje,
Národní společnost pro prevenci krutého zacházení s dětmi (NSPCC)*

„Tato skvěle napsaná a úžasnými fotografiemi doplněná kniha poskytuje kvalitní in-
formace založené na nejmodernějším výzkumu a zároveň vychází vstříc potřebám
rodičů a vychovatelů. Kromě toho stránku po stránce ukazuje, jak děti objevují svět,
čeho se jim dostává a co potřebují od svých maminek, tatínek a dalších opatrovníků.“

*Mary Newburnová, vedoucí oddělení výzkumu a kvality,
Národní nadace pro novorozence (NCT)*

„Autorka předává zkušenosti z celoživotního podrobného výzkumu svého i jiných
odborníků na stránkách této fascinující knihy, kterou by si měli přečíst všichni mla-
dí rodiče i všichni ti, kdo pracují s rodiči a s malými dětmi, včetně dětských sester.
S pomocí fotografií srozumitelně a jasně ukazuje jedinečnou schopnost malých dětí
komunikovat s emočním prostředím a reagovat na něj i na vztahy, které v něm vzni-
kají. Je to systematický úvod do emočního světa malého dítěte a zejména do skuteč-
nosti, že pozitivní vztahy dokážou u dítěte formovat chápání světa. Jsem si jistá, že
mnoho rodičů, kteří se po rodičovské dovolené vracejí do práce, ocení kapitulu
o adaptaci malých dětí v jeslích a o emocích souvisejících s tímto často náročným
obdobím, jakož i kapitulu o uspávání.“

Cheryll Adamsová, ředitelka, Institut dětských sester

Obsah

Poděkování	17
Předmluva	19
O autorce	22
Úvod	25

1 Sociální porozumění a spolupráce

Začínáme: Období po narození a první měsíc života	33
Rodiče: Intuitivní rodičovství	33
Malé dítě: Sociální mozek	34
Novorozenecké napodobování a zrcadlové neurony	35
Sociální interakce v prvním měsíci života	36
Posun v druhém měsíci: Rozkvět základního vztahování	38
Role rodiče	38
Různé druhy interakce a jiná „vytváření významu“	43
Vzrůstající sociální citlivost malého dítěte	45
Čtvrtý a pátý měsíc: Přejít do okolního světa a vztahování založené na tématech	47
Přejít od vztahování založeného na tématech ke vztahování založenému na propojenosti s jinými lidmi (devátý měsíc)	48
Vývoj vztahování založeného na propojenosti malých dětí	52
s jinými lidmi 1: Implicitní porozumění	52
Vývoj vztahování založeného na propojenosti s jinými lidmi 2:	
Role sociální interakce	55
<i>Podpora sdíleného zájmu</i>	55
<i>Koordinace činností</i>	57
<i>Sociální interakce s třemi a více osobami</i>	58
<i>Dítě se zapojuje do dění při sociální interakci</i>	59

Druhý rok života: Rozvoj „ptačí perspektivy“

a kooperační vztahování	62
Známky rozvoje „ptačí perspektivy“ a schopnost kooperačního vztahování	63
Škádlení	63
Šízení	65
Poznávání sebe sama v zrcadle	72
Oddělování „proč“ a „co“ a chápání smyslu	74
Chápání kontrastujících perspektiv	76
Role sociálních interakcí	80
Předstíraná hra a konflikty	81
Konverzace	84
Příležitosti pro spolupráci	84
Shrnutí kapitoly 1	89

2 Citová vazba

Podstata citové vazby u malých dětí	92
Znaky citové vazby	94
Různé typy citové vazby	98
<i>Bezpečnost citové vazby</i>	99
<i>Nejistá citová vazba</i>	104
<i>Vyhýbavá nejistá vazba</i>	104
<i>Ambivalentně-rezistentní nejistá vazba</i>	105
<i>Dezorganizovaná vazba</i>	105
Pocit bezpečí dítěte a role rodičů	106
Důležitost citlivé vnímavosti k dítěti	106
Důležitost uvažování o zážitku dítěte	114
Styly výchovy spojené s jednotlivými vzorci nejisté citové vazby	120
Role povahy dítěte	121
Co ovlivňuje schopnost rodičů poskytovat citlivou péči?	121
Zázemí	121
Povaha rodiče	122
<i>Vzorci citové vazby u rodičů</i>	122
<i>Obecná schopnost přizpůsobení rodiče</i>	123

Raná citová vazba a dlouhodobý vývoj	124
Raná citová vazba a pozdější sociální vztahy	124
Raná citová vazba a pozdější problémy s chováním	125
Vliv prostředí a výchovy	125
Pomoc rodičům	126
Malé děti a výchova mimo rodinu: Péče v jeslích a její dopad	126
Přizpůsobení jeslím	127
Jak podpořit dítě v jeslích: Seznámení s prostředím	127
Adaptace na jesle: Domácí podpora	142
Vztahy dětí k opatrovníkům	143
Vztahy dětí mezi sebou	148
Vliv pobytu v jeslích na vývoj dětí	150
Citová vazba malých dětí k objektům	151
Shrnutí kapitoly 2	153

3 Seberegulace a kontrola

Základy seberegulace u malých dětí	155
Rodičovská podpora základní schopnosti seberegulace malých dětí	156
<i>Raná péče</i>	156
<i>Způsoby kontaktu tváří v tvář</i>	157
<i>„Nehybný obličej“</i>	157
<i>Normální kontakt tváří v tvář</i>	159
<i>Fyzická hra</i>	162
<i>Předstíraný zápas</i>	166
Vývoj záměrné sebekontroly malých dětí	170
Jak mohou rodiče podporovat vývoj záměrné sebekontroly dítěte	174
<i>Podpora rané soustředěné pozornosti dítěte a schopnosti předvídat události</i>	174
<i>Regulace odpovědí pomocí sociálního uvědomění a „odkazování“</i>	176
<i>Podpora příjemné společné hry a spolupráce</i>	181
<i>Logické uvažování a mluvení</i>	185

Seberegulace malých dětí při usínání	187
Faktory, jež mohou způsobovat obtíže při seberegulaci malých dětí	193
Obtíže při výchově	193
<i>Odtažitý vzorec chování</i>	<i>193</i>
<i>Vtíravý vzorec chování</i>	<i>193</i>
<i>Úzkostný, přehnaně ochraňující vzorec chování</i>	<i>193</i>
Individuální rozdíly a potenciálně zranitelné malé děti	194
Jak se vypořádat s obtížným chováním malých dětí	196
„Externalizace“ problémů (agresivní/vzteklé či vzdorovité chování)	196
„Internalizace“ problémů (všeobecná bázlivost a přehnaná plachost)	200
Shrnutí kapitoly 3	200

4 Kognitivní vývoj

Vyvíjející se mozek	203
Účinky zkušeností	204
Stavební kameny kognitivního vývoje	206
Vlastní aktivita malého dítěte a schopnost rozpoznávání	206
Jak činnost podporuje kognitivní vývoj dítěte	207
<i>Získávání kontroly</i>	<i>207</i>
<i>Chápání fyzického světa</i>	<i>212</i>
<i>Pochopení jednání ostatních</i>	<i>216</i>
Role sociálních vztahů 1: Přínos dítěte	216
První kontakty s jinými lidmi	216
Sdělování zájmů a záměrů	217
Napodobování ostatních	217
<i>Rané napodobování</i>	<i>218</i>
<i>Vývoj napodobování</i>	<i>218</i>
<i>Využití napodobování u malých dětí</i>	<i>224</i>
Role sociálních vztahů 2: Přínos rodiče	225
Intuitivní vnímavost k dítěti	225
Intuitivní vnímavost k dětem při raných interakcích	227

Intuitivní vnímavost u dětí starších tří měsíců	228
Facilitace	231
Strukturovaná rodičovská podpora	232
Hlasová a slovní podpora	238
Využití jiných zdrojů 1: Sledování televize	245
Využití jiných zdrojů 2: Prohlížení obrázkových knížek	246
Zvláštní vlastnosti obrázkových knížek pro malé děti	246
Prokázaná prospěšnost prohlížení obrázkových knížek	247
Základní vlastnosti podpory při prohlížení knížek	248
Změna vzorců v průběhu času	248
Obecná hodnota společného prohlížení knížek	258
Shrnutí kapitoly 4	261
Doporučená literatura	262
Rejstřík	283

Poděkování

Dlužím poděkování mnoha lidem za to, že různým způsobem přispěli k napsání této knihy, ale moje vděčnost patří zejména Colinu Guilfordovi a Kyle Vaillancourtové, kteří mi poskytli neocenitelnou pomoc při shromažďování a zpracování videozáznamů. Rovněž jsem nesmírně vděčná všem rodičům, kteří se natáčení spolu se svými dětmi účastnili a kteří statečně odhalili své životy před videokamerou, ať už doma, v mateřském centru nebo v jeslích, a nechali se filmovat, občas v náročných okamžicích, bez omezení a bez toho, aby věděli, jak bude vypadat výsledný produkt.

Jsem rovněž zavázána mnoha kolegům a přátelům, kteří mi poskytli inspiraci a hodnotné konzultace k tématům obsaženým v této knize. Formativní vliv na výsledek mé práce měli zejména Colwyn Trewarthen, Margaret Donaldsonová, Ed Tronick a zemřelý Dan Stern, významné osobnosti v oblasti zkoumání vývoje malých dětí. Práce s nimi pro mne byla velkým privilegiem. Velmi mě obohatily také práce Andyho Meltzoffa a diskuse o společenském životě malých dětí s Beatricí Beebovou, Bhismou Chakrabarti, Dilys Dawsovou, Johnem Davisem, Johnem Duncanem, Judy Dunnovou, Jonathanem Hillem, Juliet Hopkinsovou, Claire Hughesovou, Vasu Reddym a Jamesem Sainsburym, jakož i motivace a podpora získaná při společném bádání s Peterem Cooperem, Alanem Steinem, Pascem Fearonem, Markem Tomlinsonem, Marcem de Rosnayem, Sarah Halliganovou, Adriane Artecheovou, Rosario Montirossovou a Pierem Ferrarim. Peter, Pier, Pasco a Rosario mi poskytli podrobnou a nesmírně užitečnou zpětnou vazbu ohledně textu této knihy. Velmi si vážím také nezištné zpětné vazby od Michaela Lamba, Carmel Houstonové Priceové, Grahama Schafera, Nicka Holmese, Andrewa Bremnera, Chloe Campbellové, Marka Huntera a Petea Lawrence. Ráda bych poděkovala i Kate Arnoldové Fosterové, která mi laskavě umožnila přístup do skupiny rodičů a dětí při Muzeu anglického venkovského života při Univerzitě v Readingu, kde řídila pozorování dětí Bekky Moranové, a zaměstnancům jeslí Mongewell Park (skupiny Bright Horizons), kteří mi dovolili, abych natáčela jejich každodenní práci s dětmi. Obě zařízení poskytují úžasný příklad toho, jak podporovat citový vývoj a přilnutí malých dětí v kontextu přátelského, stimulačního prostředí a napomáhat tak jejich dalšímu kognitivnímu a širšímu sociálnímu vývoji. Děkuji také Liz Whiteové, Leonardovi De Pascalis a Lauře Bozevicové, kteří mi pomáhali s výpočty a odkazy, a Andrewovi Glennersterovi a Philipu Barnardovi za jejich laskavou podporu. Konečně jsem nesmírně zavázaná Louise Daltonové a Cathy Creswellové za jejich neutuchající podporu po celou dobu přípravy knihy.

Bylo mi skutečným potěšením pracovat s týmem nakladatelství Constable & Robinson. Cítím se vyznamenaná tím, že mě podporoval nedávno zemřelý Nick

Robinson, a nesmírně jsem si vážila jeho aktivních zásahů, jeho nadšení a podpory. Nick sehrál zásadní roli při rozjezdu tohoto projektu a skutečně mě těší, že ještě mohl přečíst poslední verzi knihy před svým předčasným odchodem v létě 2013. Jsem rovněž nesmírně zavázaná Fritě Saundersové, Duncanu Proudfootovi a Andrewovi McAleerovi za jejich podporu a vedení, Paggy Sadlerové za grafickou úpravu a zejména Jan Chamierové za její vysoce odbornou a citlivou textovou redakci a za to, že knihu dotáhla až do konce.

Nakonec bych chtěla poděkovat své rodině za její podporu a zájem, hlavně mému manželovi za neomylnou a neocenitelnou podporu na všech frontách.

LM

Předmluva

Lynne Murray je profesorka psychologie a mezinárodně uznávaná výzkumnice v oblasti vývoje malých dětí, známá svou výjimečnou erudicí týkající se důležitosti láskyplné rodičovské péče. Zároveň je i pedagožkou a autorkou, jejíž předchozí kniha, *Sociální dítě*, byla zdrojem potěšení a jistějšího soužití s malými dětmi pro nespočet rodin. Lynne Murray pracovala v Africe i v Evropě a učila rodiče, jak lépe pečovat o jejich děti a komunikovat s nimi. Sama je matkou a babičkou, a zná proto z první ruky radost ze hry a z nových zkušeností, které rodiče získávají při vytváření vřelé citové vazby ke svým synům a dcerám.

Jak autorka vysvětluje v úvodu k této knize, využila v ní nejmodernější poznatky výzkumu, který změnil vědecké chápání vitality a potřeb malých dětí. Kniha je proto rovněž důležitým zdrojem informací pro studenty. Nejpozoruhodnějším sdělením, které je v ní obsaženo, je příběh rodinného života, ilustrovaný překrásnými fotografiemi a snímky z videozáznamů autentické kreativní komunikace – která obvykle neprobíhá v laboratorním prostředí, ale doma, na zahradě, na pláži nebo v jeslích, mezi lidmi, kteří malým dětem rozumí a milují je. Jsme svědky nadějí a pocitů malých dětí, jejich rodičů a dalších společníků, jejich vzájemné náklonnosti a prosby o pozornost či pomoc, když ji potřebují.

Autorka nejprve shrnuje a ilustruje jednotlivé kroky, při nichž se z vnímavého novorozence, závislého na něžné péči a ochraně, stává pohyblivé, sebevědomé, někdy až příliš sebevědomé dvouleté dítě, které dychtí poznávat svět a stát se aktivním účastníkem života. Rozvoj těla a mysli přináší nové objevy a výzvy, ale někdy i obtížné pochybnosti a úzkosti. V každé fázi dítě vyjadřuje potřebu společnosti – partnera, který citlivě reaguje a sdílí s ním radosti i obavy. Tomu se říká láska a tak vznikají vztahy. Lynne Murray srozumitelně vysvětluje poznatky o vztazích souvisejících s vytvářením citové vazby a podává důkazy, že nejlepší podporou rodičům, kteří chtějí poskytnout svým dětem bezpečné prostředí, je „pomoci rodičům přemýšlet o zkušenostech jejich dětí“ – a možná se zamyslet i nad pocity, které zažili při péči, jež byla věnována v dětství jim samým. Videozáznamy mohou být účinnou pomocí opatrovníkům, aby „viděli situaci z jiné perspektivy, očima jejich dítěte ... uvědomili si silné stránky vztahu k dítěti, které si předtím neuvědomovali.“ Toto nadějně poselství se vine celou knihou – malé děti jsou jedinci s vlastním názorem a vlastními nadějami, kteří touží samostatně podnikat zajímavé a příjemné věci pod ochranou vřelého přátelství.

Kniha je dobře informovaným a promyšleným rádcem, jak svěřit miminka a batolata do péče jeslí, vyzdvihuje přínos vysoce kvalitní péče – „vysoký poměr opatrovník – dítě, kvalitně vyškolení zaměstnanci a vyšší platy – to všechno přispívá k vyšší

motivovanosti zaměstnanců, smyslu pro profesionalitu a nízké míře fluktuace“. Citová vazba k rodičům a vychovatelům musí být podporována a změny se musí provádět promyšleně. Existují obavy ohledně nerovnoměrnosti v dosažitelnosti a kvalitě péče: „Vzhledem k důležitosti citlivé rodičovské podpory vývoje dítěte je nesmírně důležité, aby vládní politika podporovala jak kvalitní péči v jeslích, tak aby mladí rodiče malých dětí měli možnost pracovat kratší dobu a flexibilněji.“ Je to důležité poselství pro země jako Velká Británie a USA. Zejména zajímavý je poznatek, že kvalitní péče o miminka a batolata v jeslích často vede k rozvoji mnohovrstevnatých nových vztahů mezi dětmi samotnými, které napomáhají pozdější adaptaci na školu a širší skupinu vrstevníků.

Když se profesorka Murray zabývá tématem schopnosti emoční seberegulace, nepředpokládá, že se emoce miminka vztahují jen a jen k němu samému – i „primitivní“ vyjadřování zoufalství nebo hladu, nepohody nebo potřeby spánku u novorozence jsou snahy o komunikaci s druhou osobou. Rozvoj pohody a pocitu bezpečí u dítěte je životní proces, řízený láskyplnou, citlivou a hravou péčí a společností rodičů a rodinných příslušníků. Kniha zdůrazňuje tento jemný, ale přesto velmi důležitý princip. Obsahuje půvabné příklady, jak při aktivnější hře „malé dítě dokáže hru bez obav vychutnávat, což je dobré cvičení pro regulační dovednosti jeho i jeho rodičů“. Klíčový faktor interpersonálního načasování ilustrují vlastní studie Lynne Murray o účinku odmítavé odpovědi rodiče na nabídku dítěte ke komunikaci nebo o nekoordinovaném chování. Obojí může dítě vyvést z míry, když jeho rodič trpí nějakou emoční poruchou a může působit „neúčastně“, „vtíravě“ nebo „přehnaně ochranně a nepovzbudivě“. Pro malé děti, stejně jako pro kohokoli jiného, je citové naladění důležité pro potvrzení vztahu a pro učení se z něj. Autorka popisuje, jak rozvoj konverzačních „narrativů“ života a učení pomáhá rodičům „socializovat“ dítě „a předat mu hodnoty rodiny a širšího společenství“ – ať už je to novorozenec, který si navykne na příjemný rituál při usínání, nebo dvouleté dítě, které „pomáhá“ u stolu nebo na zahradě či sdílí nápaditou hru s ostatními dětmi.

Poslední kapitola se zabývá oblíbeným tématem psychologů a neurologů – kognicí neboli inteligencí. Naše kultura už dlouho připisuje velký význam „racionálnímu“ rozlišování faktů a formální transmissi vědění a chápání. Tyto dovednosti byly obvykle chápány jako stojící mimo svět miminek. Obě odvětví vědy se však musela vyrovnat s nezvratnými důkazy, že přicházíme na svět se záměry a vědomým zájmem o cíle a plány našich pohybů, s mozky, jež jsou zvláště citlivé na význam chování jiných lidí, zejména pokud směřuje k nám samotným a máme ho sdílet. Lynne Murray opět prohlubuje naše povědomí o této vrozené inteligenci a jejím vývoji ve vztazích pomocí fotografií, které zachycují důvěrné podrobnosti o tom, jak děti i jejich blízcí sdělují okolí svůj vědomý zájem o fyzický svět a pochopení chování druhých. Jsou tu vysvětleny i způsoby, jak může opatrovník podporovat rané učení, a zvláštní důležitost prohlížení knih. Nejdůležitějším závěrem je, že „malé děti od narození vědomě posouvají hranice svého kognitivního vývoje, experimentují, aby zjistily, co všechno dokážou a jak svět funguje“, a že „klíčovou důležitost má jejich

přirozená schopnost rozvíjet sociální vztahy ... při nichž partner reaguje na snažení dítěte, zejména na jeho zájmy a směr pozornosti“.

Držíte v ruce knihu napsanou zodpovědnou, zkušenou odbornicí, která pojednává o vzájemné podpoře lidských bytostí v blízkých vztazích a o tom, jak tyto vztahy rozvíjet a posilovat. Je to nádhernými fotografiemi provázený příběh o psychologii malých dětí a jejich milujících společníků.

*Colwyn Trevarthen, PhD, FRSE
Emeritní profesor dětské psychologie a psychobiologie
Univerzita Edinburk*

O autorce

Lynne Murray je profesorkou vývojové psychologie na Univerzitě v Readingu a čestnou profesorkou na Stellenboschově univerzitě v Jihoafrické republice. Studovala na Edinburské univerzitě a byla součástí týmu výzkumníků v Cambridgi. Její výzkum, financovaný zejména britskou Radou pro medicínský výzkum, se zaměřuje na to, jak sociální vztahy ovlivňují vývoj dítěte. Zejména se zajímá o vývoj malých dětí za obtížných okolností, například jsou-li matky depresivní nebo úzkostné, když má dítě rozštěp patra nebo když rodiny žijí v chudobě. Prováděla také výzkum o tom, jak může porozumění rodičů a jejich dostatečná komunikace s dítětem podpořit vývoj dítěte. Je autorkou knihy *Sociální dítě* a napsala téměř dvě stě článků a příspěvků do sborníků.

Všem malým dětem v této knize

Úvod

Mnohé práce, které byly napsané o raném vývoji dítěte, se buď zabývají několika prvními měsíci života a pojednávají o péči, nebo se zaměřují na rozvíjející se schopnosti předškolního dítěte ve věku od dvou do pěti let. Moje předcházející kniha, *Sociální dítě*, patří do první skupiny a v kontextu raných komunikačních dovedností dítěte pokrývá zhruba hlavní oblasti péče, kterou by měli zvládnout rodiče během prvních tří čtyř měsíců – krmení, uspávání, pláč atd. Rodiče a zdravotníci, kteří knihu znají, ji sice velmi dobře přijali, ale často se mě ptají: „Proč jste nepsala o dalším vývoji dítěte?“ Mají pocit, že by si potřebovali přečíst něco o tom, co následuje za raným obdobím. Tato kniha tuto mezeru zaplňuje. Nemá nahradit *Sociální dítě*, protože mnohé podrobnosti napomáhající pochopení potřeb dítěte se v ní neopakují – místo toho se mnohem obsáhleji zabývá psychologickým vývojem malých dětí během prvních dvou let života a poskytuje návod, jak jej podpořit společenskými vztahy.

Během prvních dvou let života dochází k neobyčejně rychlému růstu mozku a děti jsou velmi vnímavé vůči lidem ve svém okolí. V jejich psychologickém vývoji dochází k nesmírnému pokroku: patří sem velké prohlubování chápání jiných lidí a důležitý vývoj obecných kognitivních schopností, řeči a emoční a behaviorální sebekontroly. Během tohoto období jsou také položeny základy vzorce přilnutí dítěte k jeho opatrovníkům. Ve všech těchto oblastech vývoje sehrává zásadní roli povaha interakcí dítěte s jinými lidmi. První dva roky života jsou skutečně zásadním a nesmírně důležitým obdobím, protože rozvoj dítěte v každé z těchto oblastí může mít hluboký a dlouhotrvající vliv na jeho pozdější život.

Tato kniha je založena na důkladném výzkumu a v celém textu jsou odkazy na klíčové studie. Od běžné učebnice ji však odlišuje skutečnost, že obecná vědecká zjištění jsou bohatě ilustrována fotografiemi, jež jsou výsledkem bedlivého pozorování jednotlivých dětí, jak v běžném životě, tak při vybraných pokusných situacích. Výsledná kniha je mnohem živější a doufám, že dokáže vědecká zjištění rodičům, klinickým pracovníkům, jiným odborníkům zabývajícím se malými dětmi i studentům, kteří se zaměřují primárně na výzkum, dobře zpřístupnit. Technika pořizování filmových nebo video záznamů, z nichž jsou pak vybrány jednotlivé snímky, má ve studiu dětské psychologie dlouhou tradici. Jedním z prvních úkolů, které jsem jako začínající mladá badatelka dostala, bylo, že mě posadili do zatemněné místnosti (což rozhodně neprospívalo mému zraku) a musela jsem ve zlomcích sekundy ručně zakreslovat pohyby paže, hlavy a nožiček novorozeného dítěte, které pozorovalo zavěšený barevný míček. Hlavním přínosem tohoto přístupu je skutečnost, že na rozdíl od reálného času, kdy se události pro pozorovatele a ještě více pro účastníka jen míhají kolem, dovoluje rozkrývání sekvence událostí rámeček po rámečku zachytit

její přirozenou strukturu způsobem, který by nám jinak mohl uniknout. To, co nám může připadat jako triviální nebo možná nahodilé chování dítěte, se náhle ukáže být něčím pozoruhodným a systematickým. Tato technika zvýrazňování klíčových okamžiků vývoje událostí, zejména doprovázená komentářem, který diváka upozorňuje na zásadní podrobnosti, je tak přesvědčivá, že moji studenti i odborní posluchači podobné prezentace ve velké většině vyžadují spíš, než aby se dívali na sekvence v reálném čase, protože tvrdí, že jim to poskytuje jedinečný přístup k psychologické zkušenosti malého dítěte. Stejný princip je neméně účinný při pozorování interakce jiných lidí s malým dítětem: mnohé z toho, co děláme, když se zabýváme malými dětmi, probíhá nevědomě, a i když o tom přemýšlíme, připadá nám to jen náhodné nebo nedůležité. Jakmile se však z experimentálních studií dozvíme více o tom, jak dítě zpracovává zkušenosti, a spojíme tyto poznatky s podrobným pozorováním toho, co se děje, když s ním rodič interaguje, zjistíme, že to, co děláme intuitivně, je často velmi komplexní a přizpůsobené schopnostem dítěte způsobem, který dokonale podporuje jeho vývoj.

Pokud je to však skutečně tak, jak tato pozorování dokládají, pokud je chování rodičů z velké většiny intuitivní a v každém případě podporuje rozvoj dítěte, jaký má smysl číst knihu, která ho podrobně zkoumá? Zveřejňování vědeckých důkazů a pozorování má hodnotu, kterou lze nastínit třemi způsoby. Zaprvé jde o prostou, niternou fascinaci zjišťováním dalších poznatků o pozoruhodných schopnostech malých dětí – například pochopením, že to, co zpočátku připomíná obvyčejné házení věcí na zem, je důležitý objev, který dítě právě učinilo. Výsledkem takového pochopení je neobyčejné obohacení naší zkušenosti a radosti ze společnosti malého dítěte. Když zároveň lépe chápeme, co se děje, a uvědomíme si, že chování malých dětí má vlastní

mysl a logiku, více je respektujeme – vidíme, že jejich chování není jednoduché, nahodilé a pasivní, ale že miminka aktivně a účinně podporují svůj vlastní vývoj.

Druhým velkým přínosem lepšího pochopení vývoje malých dětí je to, že rodiče podporuje v důvěře ve vlastní intuici, ve vědomí, že to, co dělají přirozeně, je důležité pro podporu vývoje jejich dítěte. V dnešním složitém světě je velmi snadné zpochybnit víru rodičů ve vlastní intuici. Mohou se například stydět žvatlat s dětmi „dětskou řečí“, ale když pochopí, že tento způsob mluvy má univerzální rysy, které jsou přesně přizpůsobeny citlivosti dítěte, a že je nesmírně důležitý pro podporu rozvoje řečových dovedností, mohou na podobné obavy zapomenout. Takové vědomosti potvrzují nesmírnou hodnotu toho, co rodiče dělají dnes a denně, hodnotu role, která je širší společností často podceňována.

Konečně, ve vědění je síla: pokud se coby rodiče potýkáme s chováním našeho dítěte, což se občas stane každému z nás, nebo coby kliničtí pracovníci nebo jiní odborníci podporujeme malé děti a rodiče, pochopení problematiky, které získáme z poznatků rozsáhlého výzkumu vývoje dítěte, spojené s bedlivým pozorováním, které nabízí tato kniha, může být neocenitelnou podporou, když se potýkáme s obtížemi. A i když všechno běží jako na drátkách, čím lépe rozumíme vývoji našeho dítěte, tím více jsme motivováni k tomu, abychom se správně rozhodovali.

Jedním z mnoha závěrů, které vplynuly z moderního výzkumu, je zjištění potřeby zdokonalit mnohé z našich předchozích přístupů k výchově. V posledních zhruba čtyřiceti letech byla jedním z všudypřítomných témat při popisování dobré výchovy „citlivost“. Nikdo by asi nedoporučoval chovat se k vlastnímu dítěti necitlivě, ale jedná se (podobně jako u „lásky“) o tak obecný pojem, že jeho užitečnost je jen omezená. Z výsledků studií však stále výrazněji vyplývá, že různé druhy výchovné

vnímavosti k dítěti, které mohou být všechny považovány za „citlivé“, jsou spojovány s různými vývojovými „výsledky“ u dítěte, což je něco, o čem se dnes obvykle mluví jako o „specifitě“ účinků. Často se stává, že titíž rodiče, kteří dokážou „citlivě“ reagovat na potřeby svého dítěte v jedné oblasti vývoje, jsou „citliví“ i v jiných oblastech, ale není tomu tak vždy. Takže existují i rodiče, pro které je jednoduché poskytovat kvalitní kognitivní stimulaci (například pomáhat dítěti skládat puzzle nebo podporovat jeho zájem o obrázkové knížky), ale nevědí si rady, pokud je potřeba zvládnout záchvat vzteku, a naopak. Tato variabilita rodičovských odpovědí v jed-

notlivých oblastech výchovy je zejména obvyklá tam, kde rodiče čelí ještě jiným obtížím, například depresi nebo úzkosti, ale setkat se s ní může každý. Z tohoto důvodu je užitečné uvažovat o jednotlivých oblastech psychologického vývoje dítěte a souvisejících vzorcích výchovy, které mohou každou z nich podpořit. Takže i když jednotlivé psychologické schopnosti malého dítěte spolu z větší části navzájem souvisí, tato kniha vývoj rozděluje na jednotlivé základní oblasti.

První kapitola se zabývá tématem, které je jádrem knihy, tedy sociálním vývojem malého dítěte, protože téměř všechny ostatní dovednosti se rozvíjejí v kontextu sociálních vztahů. Sociální vývoj a chápání se během prvních dvou let života naprosto transformují, od základního zájmu novorozence o lidské rysy až po schopnost dvouletého dítěte spolupracovat s ostatními a chápat, že zkušenost někoho jiného může být zcela odlišná od jeho vlastní.

Druhá kapitola pojednává o oblasti, která je pro vývoj malého dítěte zcela zásadní – o jeho citové vazbě. Vztahy vytvářející citovou vazbu souvisí s potřebou dítěte mít láskyplnou péči a ochranu a ovlivňují jeho pocit bezpečí. Přestože pro vytvoření bezpečné citové vazby dětí je obvykle zcela zásadní vztah k rodičům, vztahy k ostatním opatrovníkům také nejsou bez významu. Mnoho dětí zažívá péči jiných osob než rodičů a otcové a matky si někdy dělají starosti, jaké to bude mít na jejich potomky vliv. Tato kapitola proto obsahuje poznatky z výzkumu dětí pobývajících v jeslích a jsou v ní podrobná pozorování problémů souvisejících s vytvářením citové vazby.

Třetí kapitola se týká jednoho z vývojových úkolů, který je pro malé dítě velmi obtížný, a sice jak regulovat a zvládat obtížné zkušenosti a pocity a jak se naučit sebekontrolu. Rodičovská podpora sebeovládání dítěte a jeho schopnosti sebekontroly je často potřebná během naplňování potřeby citové vazby, ale výzvy související

s citovou a tělesnou rovnováhou dítěte se objevují i v mnoha jiných kontextech. Způsob, jímž se s nimi vypořádáme, je důležitý zejména pro rozvoj jak schopnosti „externalizace problémů“, například agrese, a „internalizace problémů“, což je například nápadně plaché nebo nesmělé chování. V této oblasti sebeovládání a sebekontroly je zvláště zřetelný vliv individuálních rozdílů v přirozených sklonech malých dětí, a takové rozdíly (například citlivost dítěte vůči stimulaci nebo intenzita jeho reakce) mohou mít významný vliv na zkušenost rodičů. Snad více než kdekoli jinde v oblasti vývoje dítěte je tu patrná skutečně obousměrná povaha vztahu dítě-rodič.

Závěrečná kapitola pojednává o kognitivním vývoji malých dětí. Výraz „kognitivní“ zahrnuje řadu dovedností, včetně schopnosti soustředění, učení, jazyka a logického uvažování. Toto všechno jsou „mentální“ schopnosti, ale je pozoruhodné, že klíčovými prvky kognitivního vývoje malých dětí jsou jejich tělesné (či motorické) činnosti, například natahování se, dotýkání a pohyb. V této oblasti je zvláště jasné, že malé děti aktivně posouvají svůj vývoj dál, že nekonečně „procvičují“ své dovednosti. Stejně jako v jiných oblastech může být způsob, jímž se rodiče přizpůsobují iniciativě dítěte, důležitým příspěvkem k pokroku v jeho vývoji. Rodiče mohou poskytovat podporu mnoha způsoby, včetně určitých forem hry, ale jednou z nejcennějších činností je společné prohlížení obrázkových knížek. Tato aktivita neobyčejně prospívá rozvoji řečových dovedností malého dítěte a dokonce schopností předcházejících gramotnosti. Bohužel ne všechny děti, zejména ty z chudších oblastí světa, mají k tomuto druhu činnosti přístup, takže jedním z poslání této knihy je ji podpořit. Část ze zisku z prodeje bude věnována na podporu našeho výzkumu v Khayelitsha, příměstské osadě v Jihoafrické republice, kde probíhá náš projekt „Prohlížení obrázkových knížek s malými dětmi“.

Vývoje dítěte a vztahů mezi rodiči a dětmi se týká velký počet témat. I když spočítáme jen odkazy týkající se „vztahu matky a dítěte“ v psychologických časopisech za posledních patnáct let, zjistíme, že bylo uveřejněno téměř tisíc příspěvků. Proto je nezbytné si mezi nimi vybírat. Nejnápadnější absencí bude snad relativní nedostatek zmínek vývojových rozdílů mezi pohlavími. Jedná se samozřejmě o důležité téma, ale zároveň je prokázáno, že individuální rozdíly mezi malými dětmi stejného pohlaví jsou obvykle mnohem větší než rozdíly mezi „průměrnými“ chlapečky a holčičkami, a když se soustředíme na pozorování reakcí jednotlivých dětí, do jisté míry se nám tuto mezeru snad podaří překlenout. Druhým aspektem uplatňovaným při výběru bylo zaměření na vztahy malých dětí k dospělým opatrovníkům: vztahy se sourozenci a s ostatními dětmi v jeslích jsou sice zmiňovány, ale v knize není dostatek prostoru pro zachycení celé šíře sociálních kontaktů dítěte. Konečně, spíše vzhledem k nedostatku průkazného materiálu než kvůli jakémukoli výběru z mojí strany, je v textu relativně málo zmínek o různorodých kulturních odlišnostech v kontextu vývoje malého dítěte. Tento nedostatek je ostudným důsledkem etnocentrismu nás badatelů, protože jsme ve velké většině zkoumali populace, které jsou pro nás snadno dostupné: nedávný průzkum WEIRD (Western Educated Industrialized Rich and Democratic societies, Západních vzdělaných průmyslových bohatých demokratických společností) ukázal, že přes 95 % toho, co se dozvíme o psychologii z odborných časopisů, pochází z těchto zemí – tedy z malého, zkresleného zlomku světové populace. Tento nápadný nepoměr se konečně začíná měnit.